

## Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

### ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ

Փորձ կարգադրման յետևյառաջ հատուածոցն, եւ ցուցումն տեղեաց յորս թուղթ անկեալ է ի սկզբնագիր օրինակէն:

(A) Սկիզբն Առաջին գրոց Պատմութեանն Հայոց, որում սկիզբն արարեալ պատմեաց ստուգիւ այրն երանելի Ազաթանդեղոս, ի մահուն Արտեւանայ յԱրտաշէ՛ յորդւոյ Սասանայ՝ բռնաւոր Ստահրացւոյն, եւ զդարձ աշխարհիս Հայոց յանգիտութենէ կռապաշտութեան՝ յաստուածգիտութեան ճշմարտութիւն, ի ձեռն սրբոյ նահատակին Գրիգորիսի. յորոյ անունն և զԳիրսն անուանեալ կոչեն Գրիգորիսի (1) \*):

Երկրորդ գրոց սկիզբն արարեալ պատմելոյ՝ ի կարգէ Առաջին գրոցն, զիրս բազմափոփոխս աշխարհիս Հայոց զբարեաց և զչարեաց, զվարս և զգործս զարանց սրբոց և զպղծոց, զժամանակի պատերազմաց և զխաղաղութեան (2). պատմեալ զայս ամենայն Փոստոս ոմն Բուդանդացի, մինչեւ ց[թագաւորութիւնն Արշակայ, [որդւոյ Պապայ, որդւոյ Արշակայ,] (3) որդւոյ Տիրանայ. առ որով [թագաւորութեամբ բաժանեալ աշխարհս Հայոց՝ պատառեցաւ յերկուս ծուէնս ըստ աւրինակի հնացեալ ձորձոյ (4): Եւ աւարտեալ աստանաւր զբան Պատմութեան

\*) Զծանօթութիւնսն տես 'ի կատարած կոյս:

իւրոյ՝ մնացուցեալ հանգոյց. զոր անուանեալ կոչեն զանուն գրոցն՝ Հայոց Պատմութիւն:

Երրորդ Պատմութիւնս այս ի կարգէ նորին գրոց շարադրեալ (5) տկարութեանս մերում, յոր հարկաւորեալ հրամանաւ իշխանաց եւ բանիւ սուրբ վարդապետաց, տուաք զանձինս (6) յայսպիսի գործ կարեւոր, չիշխեցեալ ընդդիմանալ. յիշելով ի Սուրբ Գրոց զսպառնալիսն անհնազանդից որդւոցն, եւ զորս գրէ ներողութիւն հնազանդից եւ հաւանելոց (7): Կարգել մի ըստ միոջէ զիրս եւ զգործս, զբազմայեղանակ դիպմունս Հայաստան աշխարհիս, բաժանմանց յերկուս թաղաւորութիւնս, եւ ի վիճակէ բաժնոյ [ան]աւրինացն (8)՝ արանց քաջաց ի տոհմէ նախարարացն Հայոց տալ զանձինս անհամարս ի նահատակութիւնս ի վերայ ուխտին Սուրբ Եկեղեցւոյ, եւ կիսոց համբերել կապանաց եւ բանդից՝ վասն երկնաւոր յուսոյն՝ բազմաժամանակ տեւողութեամբ. — հեղուլ եւ քահանայից ընտրելոց Աստուծոյ եւ ճշմարտապէս հովուաց զարին ի պարանոցաց իւրեանց՝ ի վերայ ընտրեալ բանաւոր հաւտին Քրիստոսի. — եւ ոմանց յընկերակցաց նախարարացն եւ յայլ ազատ մարդկանէ՝ դառնալ յետս յուխտէ սրբութեանն, եւ անշէջ յաւիտենից հրոյն լինելլուցկիւր, պատրաստելոյն Ստտանայի եւ նորին արբանեկացն: Եւ գրե[ա]լ (9) զայս ամենայն մինչեւ ցար սկզբան մարդպանութեանն Հայոց Վահանայ, Մամիկոնէից տեառն եւ մեծի զաւրավարին Հայոց եւ մարդպանի, եւ դադարեալ հանգուցից յայնմ տեղուոյ զբան վաստակոց Պատմութեանցս այսոցիկ:

Ընդ բազում ճառս մատենից առաջնոցն Պատմաբարացն Հայոց անցի (10). յորոց՝ ըստ յերկար ընթերցողութեան՝ գտի ի նոցանէ զժամանակաց եւ զգալուց աշխարհիս Հայոց բազմադիմի յեղափոխութիւնս, յստոյզ եւ յանսխալ կարգաւորութենէ Առաջին գրոցն, զոր յարմարապէս պատմեալ ծանոյց մեզ երանելին Ազաթանգեղոս, այր բանիբուն գիտութեամբ եւ լի ամենայն հրահանգիւ, ստուգաբան ի կարգադրութիւն ճառից, եւ յարմարադիր ի պատմութիւնս ասացուածի իւրոյ: Սա զնուազումն թաղաւորութեան Արշակունւոյն Արտաւանայ, եւ զգաւ-

րանալն Ստահրացւոյն Արտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ՝ ստուգապէս յաւրինուածով կարգեալ դրոշմեաց. — զքինախընդրութիւնն խոսրովու, եւ զտարակուսանս գոռոզացեալ Ստահրացւոյն, զխորհուրդն, եւ զխոստմունսն գտողի հընարս յաղագս մահուն խոսրովու. — զխորամանկութեանն զմտածութիւնն Անախայ, եւ զսպանումն ի նմանէ զնորուն խոսրովու՝ նենգաւոր խաբէութեամբ. — զմատնումն յայնմ հետէ զաշխարհ[ի]ս (11) Հայոց ի ձեռս թագաւորութեանն ատաբի. — զփախուցանելն դայեկացն զորդիս (12) խոսրովու յաւտարութիւն առ ի յապրումն. — զհակայաբար միւսանգամ զդարձն Տրդատայ, եւ զյաղթող մարտիւ ունելն զիւրոյնն զնախնեացն քաջաբար զթագաւորութիւնն. — զգրիմելն ի նա Սրբոյն Գրիգորի զհնշտ պաշտաման տենչիւ. — զնահատակութիւն (13) նորին Սրբոյն, եւ թէ՛ ինչպէս տարաւ անպատումն եւ անբաւ բազում չարարանացն. — զառաւելապէս աւգնականութիւնն Քրիստոսի, որ ցուցաւ ի վերայ Սրբոյն, ի հիացումն դեռ եւս մոլորեալ մարդկան. — զհամբերութիւն տեւողութեանն այնչափ ամս ի վիրապին, ըստ կանխագէտ տնտեսութեանն Վերնոյն՝ որ պահէր զնահատակն ի գործն Հայոց. զեկս սուրբ Կուսանացն ի Հռովմայեցւոց քաղաքէն, եւ զհնդումն մարտիրոսական արեանն ի Վաղարշապատ քաղաքի, յոռոգումն դաւարութեան գաւառցեւոց դիոց մարդկան. — զեղն Սրբոյն Գրիգորի ի խոր վիրապէն, եւ զհաւնումն Հայաստան աշխարհիս ի խաւարէ անգիտութեանն՝ յաստուածային արքայութեանն լոյս. — զյորդորումն յայնմ հետէ վարդապետութեան կենաց աշխարհիս (14) Հայոց. — զկտակս (15) մկրտութեան յուսոյ՝ զոր Փրկիչն Քրիստոս ի ձեռն մեծի նահատակին Գրիգորի, բարեխաւսութեամբն եւս սուրբ Կուսանացն, ծաւալեցոյց յաշխարհիս մերում. — զշինութիւն եկեղեցեաց, զպայծառութիւն քահանայից, զխումբս բազմամբոյս ժողովրդոց ի տաւնս Փրկչին եւ ի ժողովումս (16) յիշատակաց սրբոց. Զայս ամենայն [եւ] եւս առաւել (17) քան զսոյն պիտութիւն՝ յիւրում հաստատուն եւ անսխալ կարգաւորութիւնսն պատմեաց մեզ երանելի այրն Աստուծոյ Ազաթանգեղոս:

Իսկ զհետ սորա, ըստ այլայլման իրաց եւ ժամա-

նակաց, եւ դիպելոյ աշխարհիս Հայոց բազմամբոյս դարուց, երբեմն խաղաղութեան եւ երբեմն սաստիկ եւ անբաւ չփոթմանց, միաբանութեան առ միմեանս եւ երկպառակութեամբ ճեղքելոյ ի միմեանց. (B) կալ ոմանց ըստ աստուածային հրամանատուութեան ի հնազանդութիւն բնիկ իւրեանց Արշակունի թագաւորացն, եւ այլոց (18) ծառայել կամաւ աւտար թագաւորացն՝ ի կորուստ անձանց եւ աշխարհիս. որք ի միաբանելն տեսանէին զԱստուծոյ աւանականութիւնն յանձինս եւ յաշխարհս, եւ ի քակտիլն եւ ի պառակտիլն՝ զվնաս եւ զկորուստ յանձինս եւ յաշխարհս (յաջորդն պակաս է) . .

որում երկրորդ գրոցն անուանեն զոմն պատմագիր, կոչեցեալ Փոստոս Բուզանդացի։ Եւ վասն զի կարգելոցն առ ի նմանէ ի տեղիս ուրեք՝ կարծեցին ոմանք բանք ինչ ոչ յարմարք եւ դիպողք (19), որպէս Առաջնոյն ճշմարտութիւն Ազաթանգեղոսն կոչեցելոյ, յերկուացեալ՝ հարկաւորին չասել զայնպիսի անպատշաճ կարգումն Բիւզանդացւոյ ուսելոյ։

Քանզի Բիւզանդիոսս այս փորրիկ քաղաքիկ էր, յառաջագոյն շինեալ յառնէ ումեմնէ Բիւզաս (20) անուն կոչեցելոյ, մերձակայ Թրակացւոց սահմանակցութեանն։ Զոր (21) եւ ի գալն աստուածակամ հրամանով (22) սրբոյն Կոստանդիանոսի ի վերայ անթիւ բազմութեանն Գթաց ի պատերազմ, եւ առ եղբրբն Ղեկովք (23) դետոյ արարեալ զիւր զաւրու բանակատեղս (24)։ ռ[ւ]ր (25) եւ աստուածային տեսչութեանն լինէր արժանի, աւրինակեալ նմա յայտնապէս յերկնից՝ աստեղեայ լուսատեսիկ նշան կենսատու Խաչին, բերելով շուրջ զինքեամբ ճառագայթից նշանագիրս, թէ «Այսու յաղթեսցես» (26)։ Եւ նորա զարթուցեալ, եւ յուսով երեւեցելոյ նմա սուրբ նշանին աւանականութեան՝ յաղթեալ վանէր զթշնամեացն բանակսն (յաջորդն պակասէ) . .

Եւ խնդիր փութապէս՝ գիւտիս այսմ հոգացեալ, ճեպով զիւր մայրն գերանելին հեղինէ յՅրուսաղէմ առաքէր. եւ թէ՛ սրպէս անդ ի ձեռն ջերմ խնդրոյ սրբոյ մարդոյն

յայտնեցաւ կենաց փայտն, զիտէ ամենայն անձն ի նորին գրոց տեղեկացեալ զգիւտ փրկութեան մերոյ (27): Եւ ինքն թաղաւորն եկեալ ի յառաջագրեալ քաղաքին, որ անուանեալ կոչէր Բիւզանդիոս, եւ տեսեալ զսքանչեւատեսիլ զամբողջին տեղւոյն, թէպէտ եւ ծանրագոյն եւ բազում աշխատութիւն ի տեղւոջն ցուցանիւր, ոչ ինչ վեհերէր, վասն աւգտակարութեան կղզւոյն. վասն զի շրջափակեալ յամենայն կողմանց ծովածիր էր տեղին, բայց խոն ինչ ցամաքայատակ ճանապարհ առանց շրջագայութեան ջրոցն՝ որ ելանէր (28) յարեւմտոս կոյս քաղաքին: Վաղվաղակի զձեռն ի գործ արկեալ՝ տայր հրաման հարթել զբարձրաբերձ զբլուրսն՝ որք ի ներս (29) ի կղզւոջն էին. եւ շինեալ քաղաք մեծապայծառ՝ զոր ըստ իւրում անուանակոչութեանն Կոստանդնուպոլիս անուանէր, որ թարգմանի հայերէն Կոստանդիանոսի քաղաք. զոր ոմանք ըստ հռոմայեցի բարբառոյն Պաղատն ասեն, որ թարգմանի Արբուսի (30): Իսկ որ յառաջագոյն շինեալ Բիւզանդիոսն էր, թաղ մի յեզեր նորին քաղաքի, որ մինչեւ ցայսաւր նորին անուամբ կոչի Բիւզանդիոս: Եւ յայնմ հետէ վտակք գիտութեան որպէս ի թաղաւորանիստ վայրի (31) յորդեալ բոլսն ի քաղաքէն. որպէս եւ յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց քաջ ուսեալքն՝ անդ (32) փութան հանդիսանալ, եւ մինչեւ ցայսաւր առաւելեալ տարածին յամենայն կողմանս՝ նորա իմաստութեան վտակք:

Արդ՝ յայնպիսումն քաղաքի, եւ ի մէջ այնչափ բազմութեանն ուսելոյ՝ վարժեալ այրն Փաւստոս (33), այնպիսի ինչ արդեւք անհաճոյս լսողաց բանս կարգէր ի պատմութեան իւրում: Քաւ, եւ մի լիցի: Ուստի եւ անհաւատալի իմում տկարամտութեանս կարծեցեալ գործն, ասեմ՝ թէ գուցէ այլ որ յանդուգն եւ անհրահանգ բանիւ լրբարար ձեռն արկեալ յիւրն (34)՝ զրեաց զինչպէտս ըստ կամի, եւ կամ զի ուրուք անկարեալ (35) դիպողս՝ այլաբանեալ վնասեաց, եւ անուամբ Փաւստոսին՝ դիւրոյ յանդգնութեանն սխալանս համարեցաւ ծածկել: Եւ այն յայտնի ցուցանի ամենայն հայեցողաց (36). քանզի են ոմանք ի Յոյսս, այլ մանաւանդ յԱսորիս (C) բազումք սպրդեցին տալ յայսպիսի յայրատութիւնս. որք տգէտք եւ

յանդրդունք գրեցին յինքեանց ճառս ընդունայնս եւ անպիտանաբանս, եւ խառնեալ եղին ի դիրս գիտուն խողաց. այլ ընտրող մտաց ճանաչի յայտնապէս գիտնոցն բանք եւ անմտացն շաղկապիութիւնք:

Որում արթնամիտ խորհրդականութեամբ ուշադրեալ այսմ ամենայնի՝ մտաւոր եւ քաջ այլն Վահան, տէրն Մամիկոնէից, զաւրաւարն հայոց եւ մարգպանն, որ բազում եւ անհամար ուղղութեանց աշխարհիս հայոց՝ ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ եղեւ արարող անձամբ (37) եւ զայս յորդորելով զբազումս: Սա, որպէս եւ այլ ամենայն բարոյ իրաւք հոգացեալ զհայաստան աշխարհի իրս, առաւել եւս զայս ի գէպ եւ պատշաճ համարեցաւ ի մնացեալ տեղոյ պատմութեան երկրորդ գրոցն՝ աճեցուցանել յառաջ եւ գրել յայնմ հետէ գեղեալս յաշխարհիս հայոց. բազում զգուշութեամբ գրել եւ կարգել մի ըստ միոցէ զամենայն, զհոգեւորացն զառաքինութիւնս, եւ զարանց քաջաց զլաւութիւնն. որպէս զի զհոգեւորացն զբարի վարսն լուեալ բազմութեան ժողովրդոցն, նմանողք լինել ցանկասցին մարդիկ ճգնութեանց նոցա. (D) եւ քաջքն լսելով զայլոցն զգործսն՝ յառաջագոյն քաջացելոցն՝ անուանի յիշատակ թողցեն զկնի իւրեանց, անձանց եւ ազգի. իսկ ծոյլքն եւ վատքն հայելով յանձինս եւ լսելով զայլոց զսարսաւանս՝ ի բարի նախանձն կրթեալք ջանացեն լաւանալ:

Ըստ այսմ աւրինակի զգուշացեալ ստիպեցուցանէ զմեզ տէրն Մամիկոնէից Վահան, զաւրաւարն հայոց եւ մարգպան: Որոյ հասեալ հրաման առ իս Ղազար Փարպեցի, որ եւ սնեալ եւ ուսեալ առ ոտս առաքինակրօնն երանելոյն Աղանայ, որ էր ազգաւ ի հոյակապ եւ յականաւոր տոհմէն Արծրունեաց, որդի Վասակայ՝ եղբար Տաճատայ եւ Գոտորգի (38): Որ մինչդեռ էր ի տիս մանկութեանն, եւ այն ինչ դեռ տէգ մուրուացն (39) ի վերայ գեղեցկատեսիլ վարդափթիթ ծնաւտիցն բուսանէր, ի բաց ընկեցեալ արհամարհէր զամենայն վայելս կենցաղոյս, եւ գերկնաթռիչ զճանապարհն (40) յաւիտենից բարութեանցն ընտրեալ հետեւիւր. կեցեալ յանապատս ընդ արս ընտիրս ի ճգնութիւնս (41) մեծամեծս, զորոյ եւ

ոչ բաւական որ է բանիւ բովանդակել զանբաւ վարուցն զառն[ն] (42) նահատակութիւնն. այլ այսքան միայն առացեալ մնացուցուք զբանս, որպէս թէ պատճառանաւք գոլով ի մարմնի, տքնութեամբ եւ պահովք եւ անդադար աղաւթիւք զցայգ. եւ զցերեկ, միշտ հոգեւոր անսպառ վաստակովք՝ զանմարմնոցն զվերին զաւրացն բերէր յանձին զբաղարարութիւն. որ ոչ երբէք ի կեանս իւրում ընտրեաց ժամ աղաւթից, այլ զտիւ եւ զգիշեր անհանգիստ նմա ժամ աղաւթից էր: Եւ կեցեալ այսպէս, մինչեւ առաւելեալ ծաղկէր հեր գլխոյն՝ սպիտակն քան զխարտէշն (43): Եւ կատարեալ զընթացս նահատակութեան իւրոյ՝ հանգչէր, եւ եղեալ ի մատրանն ի Յաղամակերտի (44). որոյ յիշատակարանն ընդ անուանս վկայիցն սրբոցն պատմեալ (45) քարոզի մինչեւ ցայսաւր եւ յաւիտեան անուն Սրբոյն յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, Վրաց եւ Աղուանից:

Եւ արդ՝ այսպէս հարկաւորեալ բռնադատեաց զտկարութիւնս մեր՝ տէրն Մամիկոնէից Վահան, սպարապետն Հայոց [եւ] մարզպան, ձեռնարկել (46) ի գործ՝ որ ի վեր քան զկար գլխութեան մերոյ էր. քանզի ոչ էր քան զբան (յաջորդն պակասէ)

(Ե) եւ պարտեալ եռանդեանն չարութիւնն՝ անդէն եւ անդ դադարեալ ցածնուն: Այսպէս եւ բան հզաւրին Աստուծոյ վճարէ զամենայն զոր կամի. ցասուցեալ ըստ չարի մեր գործոց խրատէ ողորեալ. զբարի դարձեալ տեսանելով ողորմի փութով (47): Եւ արդ՝ յահագին այսպիսի մահուս զերծեալ անձինք շահաժողով ընչասիրացն, եւ հասեալք եւեթ խնդրոյն տենչիցն՝ որում ուշ արարեալ բաղձան, մոռացեալ զվիշտսն՝ բերկրեալ աւաղիւքն դուարճանան: Իսկ որչափ եւս առաւել գտանիցին զանձուն յաւիտեանից ժառանգաւորք, որք և զյաւրինուածս բանից ստուգապատում կարգեալ պատմագրեցին, չառնել մարդահաճութեան բանից յաւելուածս՝ ի ցրումն ոսկերաց, ըստ ասացուածի Սաղմոսերգին (48). այլ զգուշական երկիւղին ընդ բազմաց լայնածաւալս գիտնական բանի (49) նաւեցին անվթար՝ ի Սուրբ Հոգւոյն շնորհսն յուսով ա-

պաւլինեալք, ունելով փոխանակ փայտամած տախտակացն՝ զհիմն ուղղափառ հաւատոյ, եւ փոխանակ ի նմա բազմայարմար կաղմութեան հնարիցն զերրեակ ինքնութեանն միութիւն ըստ անբաժան Սուրբ Երրորդութեանն:

Եւ զի նաւայն տախտակք՝ առանց բազմաց սատարելոյ չհնարին լինել յանաւթ պիտանացու, քանի՜ եւս առաւել այսպիսի մեծ եւ հոգեւոր գործոյ ձեռնարկութիւն, ուր բազում կարեւոր պէտք են (50) առաքինի արանց աւելնականութեան. (Բ) զի ոչ փոքր ինչ կասկած է՝ աներկիւղ այսպէս ումեք տալ զանձն յայսպիսի վաստակս, ուր պիտոյ են յարմարութիւնք բանից, որոշեալ կարգադրութիւնք՝ ըստ հրամանի կանոնեալ գիտութեանն, բերել պատկառելով ստուգադրութիւն անպարսաւ յականջս իմաստասէր խողաց, չյաւելուլ զանեղեալսն յընդունայն աճմունս բանից, չնուազեցուցանել զեղեալսն եւ կարճակտուր պատմել բանիւք անփութութեամբ. այլ զընաւն ողջախոհ զգուշութեամբ բերել ի յայտնութիւն:

Եւ վասն զի են աստ պէտք բազում երկիւղագլին պատրաստութեան, (յաջորդն պակասէ) . . .

որք նպաստեալ իմում տկար խորհրդոյս՝ աղաչեմ սատարեցէք ամենայն աղաւթասէր անձինք՝ ձերովք առ Աստուած խնդրուածովք աւելնականութեամբք. որովք արդարապատումն ճշգրտաբանեալ զեղեալ ի վեր քան զիս գործոյս հարկաւորութիւն, ընդ յորձանս մեծապատումն ծաւալացս նաւեալ մտաւոր ստուգաբանութեամբ՝ հասից բարեխաւսութեամբ սրբոց յանալէկոծ եւ յապահով նաւահանգիստն:

#### ԱՌՔՆՆԱԼ Է ԱՍՏՈՒԱԾ

[Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւնն՝ թէպէտ եւ երկիցս հրատարակեալ ի Մխիթարեանց Ս. Ղազարու (1793 եւ 1873), բայց երրորդ տպագրութեան կարեւորութիւնն յոյժ մեծ է, քանզի բնագրին այլալուծեանցն եւ խանգարմանց չափ չկայ,

սկսեալ ի Յառաջաբանէն: Նոյնպէս եւ Թուղթըն առ Վահան Մամիկոնեան, զոր նախ հրատարակած է Մկրտիչ Էմին շատ անհմտաբար (Մոսկուա, 1853), եւ երկրորդ անգամ Ս. Ղազարու հարք զոյգ ընդ Պատմութեանն իւրք իւրք յաջող փոփոխութեամբք, կը կարօտի նոր հրատարակութեան:

Առաջին հրատարակողը Պատմութեանն բնաւ իմացած չեն ոչ զայն թէ ընդհատութիւնք (զգ. lacunes) կան ի Յառաջաբանին, եւ ոչ թէ այլեայլ հատուածք յետեւյառաջ խառնիխուռն շարեալ են: Իսկ երկրորդ հրատարակիչն (Հ. Ղեւոնդ վ. Ալիշան) այսչափ միայն կ'ըսէ ի ծանօթութեան յերես 7. «Գ եւ Դ հատուածք անյարիրք թուին ի կարգիդ, յորում կան պակաս կամ աւելի (?) բանք, կամ տեղափոխելիք»: եւ յայլում ծանօթութեան յերես 14. «Եւ այս բան անյարիր կայ առաջնոցն»:

Վարդուց ի Հայկական քառաքննութեան (Կ. Պոլիս, 1880, երեսք 80—81) ի տեղափոխելի հատուածոց Յառաջաբանին զերկուսն զետեղած էի անդ ուր պատշաճ երեւցած էր ինձ. (տես եւ Քննասէր, Պրակ Ա. Ստորհոյմ, 1887, երես 27, ծան. 1.) Այժմ ներկայացուցի բանասիրաց զբովանդակ Յառաջաբանն, ուր ոչ միայն տեղափոխած եմ այլ երկուս հատուածս, ընդ ամենայն չորս, այլ եւ փորձած եմ ցուցանել որ չորս ընդհատութիւնք եւս կան ի նմին:

Աւասիկ իմ կարգադրումն Յառաջաբանին Փարպեցոյ, եւ կարգ Առաջին եւ Երկրորդ տպագրութեանցն.

Իմ կարգումն

A

B.

Կարգ Ա եւ Բ տպ.

A. Ա տպ. երեսք 7—10, ցտողան 25—26, «ձեղքելոյ ի միմեանց». (Բ տպ. երեսք 1—7.)

D. Ա տպ. երես 12, տող

C. Նոյն եւ ի Հայկ.  
Բառաքնն.)

D. Նոյն եւ ի Հայկ.  
Բառաքնն.)

E.

F.

10, «կալ ոմանց» — երես  
14, ցտողն 17, «առա-  
ւել յԱսորիա». (Բ տպ.  
երեսք 10—14.)

B. Ա տպ. երես 10, տող  
26, «բազումք սարդե-  
ցին» — երես 11, ցտողսն  
15—16, «ճգնութեանց  
նոցա». (Բ տպ. երեսք  
7—9, տող առաջին.)

E. Ա տպ. երես 14, տողք  
17—18, «եւ քաջքն  
լսելով» — երես 15, ցտո-  
ղըն 28, «քանզի ոչ էր  
քան զքան», որոյ յա-  
ջորդն սլակասէ. (Բ  
տպ. երեսք 14—17.)

C. Ա տպ. երես 11, տող  
16, «եւ պարտեալ ե-  
ռանդեանն» — երես 12,  
ցտողսն 9—10, «առա-  
քինի արանց օգնակա-  
նութեան». (Բ. տպ. ե-  
րես 9, տող առաջին  
— երես 10.)

F. Ա տպ. երես 15, տողք  
28—29, «զի ոչ փոքր  
ինչ կասկած է» ցվեր-  
ջըն. (Բ տպ. երես 17—  
ցվերջն.)

Հանդէս Ամսօրեայ (1887, երեսք 166 ա—  
167 ա) հրատարակած է Ե. Մ. (կարծեմ Եղիշէ  
Մաղաթեան) ստորագրութեամբ այլ դասաւորու-  
թիւն մի Փարպեցոյ Յառաջաբանին, որ մասնական  
միայն է, եւ ոչ ամբողջական՝ հանգոյն հրատարակե-  
լոյս առ յինչն. Ընդ դասաւորութեանն Ե. Մ. ի՛ իմ  
D տեղափոխութիւնս եւեթ (զոր վաղ նշանակած

էի ի Հայկական Բառաքննութեան) կը համաձայնի, բայց եւ այն մասամբ. զի ուր ես յետ բանիցն «ձգնութեանց նոցա» անմիջապէս կը կցեմ «եւ քաջքն լսելով», Ե. Մ. կը դասաւորէ ըստ յաջորդիդ. «ճըգնութեանց նոցա, եւ պարտեալ եռանդեանն չափութիւնն անդէն եւ անդ դադարեալ ցածնուն. եւ քաջքն լսելով»: Յիմ կարգման «եւ պարտեալ եռանդեանն» բառերն սկզբնաւորութիւն են Ե հատուածին՝ որոյ նախորդ թուով ինկած է: Ի նմին յօդուածի թէ Հանդէս Ամսօրեայ եւ թէ Ե. Մ. կ'անդիտանան զմասնական կարգադրումն Փարպեցւոյ Յառաջաբանին զոր եօթն ամօք յառաջ հրատարակած էի ի Հայկական Բառաքննութեան):

## ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

## Ի ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՆ ՓԱՐՊԵՑԻՈՑ

(1) Նա եւ այլուր կ'ըսէ Փարպեցի Գրիգորիսի, վտանակ Գրիգորի. «Գոհանամք զքէն, Փրկիչ, որ ի հաւտէն Սրբոյն Գրիգորիսի զոչխարսն առաւել քան զհովիւս բանաւորս արարեր»։ Ա տպ. 156 (Բ տպ. 271, ունի Գրիգորիոսի, բայց անվաւեր թուի. քանզի Փարպեցի յուղականն միայն կ'ըսէ Գրիգորիոս. Ա տպ. 31, 47, 66, 120, 156, 243)։ Ուղղականն Գրիգորիսի է Գրիգորիս, որ ըսուած է եւս Դրիգորէս. տես Գրիգորէս եպիսկոպոս Եգիպտոսի ի Պատմութեան Վարդանայ Արեւելցւոյ (տպ. Մ. Ղազարու), 102. եւ Գրիգորէս Ապիրատ. անդ, 129. եւ այլն։ — Ազգաթանգեղեայ Պատմութիւնն, զոր աստ Փարպեցի կը կոչէ Գիրք Գրիգորիսի, ի Թղթին առ Վահան Մամիկոնեան, յերես 611, կ'անուանէ Պատմութիւն նահատակին Գրիգորի։ Նոյնպէս եւ Սեբիոս (Ա տպ. 190. Բ տպ. 121) կ'անուանէ զՊատմութիւնն Ազգաթանգեղեայ Գիրք Սրբոյն Գրիգորի։ Եւ Ստեփանոս Ուռպելեան, գլ. Թ. «Գիրք Սրբոյն Գրիգորի» որ Ազգաթանգեղն կոչի. 20—21. (տպ. էմին)։ — Եւ առեալ զԳիրս Սրբոյն Գրիգորի՝ եղ ի վերայ աչաց իւրոց. եւ զուարճացեալ Պարսից թագա-

ւորն համբուրէր զԳիւրս Սրբոյն Գրիգորի» եւ այլն.  
անդ, 21:

(2) Փարպեցի կ'առնու ի Խոստաբանութենէ Փ. Բիւզանդայ (Ա. տպ. Մ. Ղազարու), 1 «Գործք եւ վարք՝ մինչև ցիւրաբանչիւր ելս յաշխարհէս՝ քահանայապետաց սրբոց, արանց Աստուծոյ, ... եւ խաղաղութեան եւ պատեւրազմի [տպ. պատեւրազմին]»:

(3) 2որեքին բառքդ «[որդւոյ Պապայ, որդւոյ Արշակայ,]» չկան յ' Ա տպ., այլ միայն յ' Բ տպ.:

(4) Զայս բանս Փարպեցւոյ կը յիշէ եւ Մխիթար Անեցի (տպ. Պատկանեան), 32. «Յաւուրս սոցա (Արշակայ եւ Վաղարշակայ), որպէս Պատմութեանն իւրում սկիզբն դնէ Ղազարիկ պատմադիր, իբր զհնացեալ ճորժ յերկուս պատահեցաւ թաղաւորութիւնս Հայոց»:

(5) Թերեւս շարագրեալ:

(6) Բազմաբար կ'ըսէ զինքենէ Փարպեցի «տուաք զանձինս», ըստ որում նախ ըսաւ «տկարութեանս մեռում»։ Այսպէս եւ Գիրակոս Գանձակեցի յիւրում Պատմութեան, 5 (տպ. Մ. Ղազարու). «Եւ մեք ի նոյն Հոգի վստահ եղեալ արկաք զանձինս յաշխատութիւն՝ որ ի վեր է քան զկար մեր»:

(7) Նման է ասելոյն Եւթաղի ի Յառաջաբանի Թղթոցն Պաւղոսի. «Եւ կարի իսկ յոյժ մեծ քան զմեզ գործ առեալ զանձամբ՝ առ երկիւղի անհնազանդութեան. ըզմտաւ ածեալ զայն որ յԱռակսն պատմի, եթէ Որդի անհնազանդ ի կորուստ եղիցի [Առակք, ԺԳ. 1], եւ հնազանդն՝ արտաբոյ նորին եղիցի»:

(8) Ա տպ. օրինացն, զոր Բ տպ. ուղղած է անօրինացն:

(9) Ա եւ Բ տպ.՝ զրեւ:

(10) Այսու կ'իմանանք թէ Փարպեցի ընթերցած է ղեւեռեայ ժամանակագրութիւնն, ուր գրեալ է յերես 1 (տպ. Ս. Ղազարու միահատոր). «Ընդ պէսպէս մատեանս առաջնոց պատմութեանց անցի»:

(11) Ա եւ Բ տպ.՝ զաշխարհս: Համեմատէ ընդ այլ տեղիս Յառաջաբանին. «Զդարձ աշխարհիս Հայոց յանգիտութեանէ կուսպաշտութեան յաստուածգիտութեան ճշմարտութիւն».— «Զհանումն Հայաստան աշխարհիս ի խաւարէ անգիտութեանն՝ յաստուածային արբայութեանն լոյս»:

(12) Ըստ աւանդելոցն յԱգաթանգեղէ՝ պիտի զորդին, այսինքն զՏրդատ. «Անդ ոմն պրծեալ ապրեցուցանէր ի հինէ անտի յորդոցն Խոսրովու թագաւորին Հայոց մանկիկ մի փոքրիկ, անուն Տրդատ». 41—42 (Բ տպ. Ս. Ղազարու):

(13) Ա եւ Բ տպ.՝ «գրիմեն ի նմա սրբոյն Գրիգորի. զհեշտ պաշտաման տենչիւ զնահատակութիւն» եւ այլն: Ուղղեցի համեմատ բանիցն Ագաթանգեղի յերես 43. «Իբրեւ տեղեկացաւ (Գրիգորիոս) ի դայեկէն իւրմէ հայրենի գործոցն որ եղեալն էին, եւ զնաց առ Տրդատիոս ըստ հեշտ պաշտաման»:

(14) Թերեւսյաշխարհիս:

(15) Թերեւս զվտակս, որում աւելի կը յարմարի հետագայ «ծաւալեցոյց» բառն: Տես աստէն ի Յառաջաբանիս «վտակք գիտութեան... նորա իմաստութեան վտակք». դարձեալ յերեսս 32 եւ 33 Պատմութեանն (Ա տպ.). «Հանապազաբուղիս հոսէին վտակք յասողացն մեկնութեանց... ի հոգեւոր վտակաց սուրբ հայրապետին Սահակայ»: Կայ եւ յԱգաթանգեղ, 418. «Հոսել ի ձեզ զվտակս քարոզութեան աստուածական պատգամացն»:

(16) Ուղիղն թուի ի ժողովմունս, ինչպէս կ'ըսէ յերես 229. «Ի տանս եւ ի ժողովմունս միաբանութեան»։ Այսպէս եւ ի Յառաջաբանիս. «Յընդունայն ածմունս բանից»։ եւ դարձեալ ի պատմութեանն. «Թանձրախիտ ածմունք խոտոց»։ 19.—«Ջանկմունսն Երիբովի պարսպացն աղաղակաւ»։ 228.—«Ջանկարծասոս ղիմեցմունս դաւրագլխին Պարսկաց Շապհոյ»։ 263. եւ այլն։ Բայց կայ եւ յայլ զիրս ուրեք ուրեք. «Ո՛վ ողորմութիւնք արձակեալք, եւ զեղումք ի վերայ ամենայնի»։ Եվր. Համար. 256.—«Եւ ոմանց աներկիւղ յերդումս եւ ի սուտ երդումն սովորեցուցանեն զլեզուս»։ Մանդ. ԻԱ. 160։

(17) Ա եւ Բ տպ.՝ «Ջայս ամենայն, եւս առաւել»։ Ուղղեցի ըստ յաջորդիւ գոր կ'ըսէ յերես 92. «Եւ սորա իւրաքանչիւր անձին [(թերեւս եւ սոցա իւրաքանչիւր անձին. կամ՝ եւ սորա իւրաքանչիւր անձն] այսպիսի ինչ, եւ եւս առաւել ըստ իւրաքանչիւր կարի՝ ասացեալ գովութիւնս, լուեալ դադարէին»։

(18) Կականսրկէ ի Մերութան Արծրունի եւ յայլ նախարարս Հայոց՝ որ ապստամբեալ յԱրշակայ Բ է՝ անցին ի կողմն Պարսից թագաւորին Շապհոյ Բ ի. (տես Փ. Բիւզանդ, Դ. իգ. Ծ. Ծա.)

(19) Իման՝ «կարծեցին ոմանք քանս ինչ ոչ յարմարս եւ ղիպողս»։

(20) Բիւզաս՝ Մեգարացի պաղթականաց առաջնորդն էր, որ եօթնուտասն ամօք յետ հիմնարկութեան Քաղկեդոնի եւ վեց հարիւր յիսուն տարի յառաջ քան զթուական Փրկչին՝ հիմնարկեց զիւրանուն քաղաքն Բիւզանդիոն. (տես Lebeau, Hist. du Bas-Empire, տպ. Սէն-Մարտէնի, Հ. Ա. 299. տես եւ Իսիւքիոս Միլետացի, Պատմութիւն քաղաքին Բիւզանդիոնի, հրատ. ի Բազմավիպի, 1878, երեսք 59 Բ—63 Բ)։

(21) Թերեւս Որ։

(22) Լաւ եւս՝ հրամանաւ, ինչպէս ըսաւ վերագոյն. «Յոր հարկաւորեալ հրամանաւ իշխանաց». դարձեալ յերես 297. «Հրամանաւ Արեաց տեառնն, եւ հրամանաւ ամենայն աւագանւոյ դրանն»:

(23) Ղեկովք գետ՝ Թուր ուղղելի Դանուք, կամ Ղիւկոս, Հիւկոս, (Lycus—գայլ) գետ՝ որ կը թափէր ի նաւահանգիստ Կոստանդնուպոլսի. (տես Lebeau, անդ, երես 306. տես եւ. գծանօթութիւնն 26):

(24) Կամ քանակետեղս, ինչպէս կ'ըսէ յերես 102. «Զայն տեղաւք արարեալ քանակետեղս»:

(25) Ա. եւ Բ տպ.՝ որ:

(26) «Այսու յաղթեսցես». լատիներէն in hoc vinces. իսկ խորենացի, Բ. ձգ. կ'ըսէ «Այսու յաղթեա». լատիներէն in hoc vince. կայ եւ երրորդ ձեւ մի առ Միլիթայի Ստորւոյ, երես 127. «Այսու յաղթեա». որոյ լատինականն պիտի ըլլայ in hoc vincis. բայց ծանօթ ձեւերն են vinces (ապառնի), եւ vince (հրամայական): — 2է յայտ թէ Կոստանդիանոսի սր պատերազմին ժամանակ եւ յորում տեղուոյ երեւցած է նմա լուսեղէն խաչն. Lebeau (անդ, երեսք 91—92,) ի մէջ կը բերէ գայլեայ կարծիս, յորոց մին է՝ թէ «Se lon la tradition de l'église de Besançon, ce fut sur la rive du Danube, lorsque Constantin faisait la guerre aux Barbares, qui voulaient passer ce fleuve». Դանուքը եւ Բարբարոսներտ՝ են թերեւ Փարպեցոյն Ղեկովք եւ Գուլթը: Իսկ ըստ պատմչին Վարուց Սրբոյն Սեղընստրոսի (որ կը գտնուի ի գլուխ «Փոքր Սոկրատոս»-այ), Կոստանդիանոս տեսաւ զխաչն ի պատերազմին ընդդէմ Բիւզանդացւոց, որոց օգնական էին թերեւ եւ Գուլթը. ըստ այսմ աւանդութեան մարթի կարծել թէ Ղեկովք եւ Հիւկոս գետ Բիւզանդիոնի: Աւասիկ հատուածն Վարուց Սեղընստրոսի. «Եւ տեսեալ զյառաջադիմութիւն պատանեկին Կոստանդիանոսի՝ թագաւորին եւ սինկղիտոսին, նախաձեռնեն զնա՝ ի կայսերական պատիւ երեւելի փառաւք, եւ տան նախարարս եւ գունդ բաղում. Եւ յետ այսր ամենայնի լինի մարտ ընդ հռո-

մայեցիսն եւ ընդ Բիւզանդացիս, եւ առաքէ թագաւորն Կոստանդին զորդին իւր Կոստանդիանոս ընդդէմ նոցա ի սլատերազմ բազում զաւրաւք. եւ յաղթահարեցին Բիւզանդացիքն զզաւրան Կոստանդիանոսի: Եւ յոյժ տրտմեալ եւ տարակուսեալ հոգայր, թէ զինչ արասցէ առ վաղիւ ի պատերազմն, եւ տրտմեալ ննջէր: Եւ տեսանէ ի տեսլեան գիշերին վերնագիր աստղանշան Խաչի, եւ բան զի ասէր յովմամէն. Զայս նշան արարեալ առաջի, յաղթես պատերազմիդ եւ այլ մարտից: Եւ ի խնդութեանէն զարթեալ, եւ կոշեաց անդէն վաղվաղակի զբուրման հեծանոսաց, եւ պատմեաց նոցա զտեսիլն, եւ ասէ ցնոսա. Որոյ Աստուծոյ է նշանս այս որ ցուցաւ ինձ ի գիշերիս: Եւ ասեն. Ոչ է նշանս այս մեր աստուածոցն, այլ խաչելոյն Քրիստոսի Աստուծոյն քրիստոնէից: Կոշեաց զքրիստոնեայսն որ էին ի զաւրուն, եւ ասէ. Զինչ է նշանիս այս զաւրութիւն առ քրիստոնեայս՝ որ երեւցաւ ինձ: Եւ նորա ասեն. Այս նշան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ երկնաւոր թագաւորին՝ որ ցուցաւ քեզ. սա յաղթութեան նշան Խաչին Քրիստոսի, զի սովաւ յաղթահարեցաւ թըշնամին արդարութեան, եւ լուծաւ բռնութիւն մահու, եւ աւետիք յարութեանն հաւատացելոց պարգեւեցան, եւ մեզ զէն տուաւ ի Քրիստոսէ ընդդէմ երեւելի եւ աներեւոյթ թշնամւոյն, եւ զայս արարեալ առաջի քո՝ յաղթեսցես, եւ գիտասցես եթէ ճշմարիտ է տեսիլն եւ ասացեալքս առ ի մէնջ: Եւ հաւատաց կայսրն Կոստանդիանոս, եւ հրամայեաց առնել զաւրինակ Խաչին՝ որպէս ցուցաւ նմա ի տեսլեանն: Եւ եղբւ ի վաղիւն պատերազմ սաստիկ. եւ հրամայեաց զնշան Խաչին կայսրն Կոստանդիանոս առաջի իւր եւ զաւրացն մտանել [տանել ?] ի մարտ: Եւ իբրեւ խմբեցաւ մարտն, պարտեցաւ Մաքսիմիանոս եւ զաւրք իւր Բիւզանդացիք եւ աւելականք նոցին [Թերեւս «Բուլթը» Փարպեցւոյն]. եւ հաւան ի ճակատու անդ բազումք. եւ առ աւար բազում, եւ զաշխարհն յինքն զբաւեաց, եւ զԲիւզանդիոն: Եւ զմնացեալսն փախըստականս արարեալ՝ դարձաւ խնդութեամբ եւ պարծանաւք նշանի Խաչին:

(27) Փարպեցի կ'ալինարկէ, ի Պատմութիւն գիւտի Դժաշին ի ծնուն Հեղինեայ, որ գրեալ էր հայերէն լեզուաւ եւ առ հասարակ իւր ժամանակի մարդոց քաջածանօթ: Զայս կը նշանակէ ըսելն «Գիտէ ամենայն անձն ի նորին դրոց տեղեկացեալ զգիւտ փրկութեան մերոյ»: Բայց զի թուղթ ինկած է քանի մի տող վերեւ, անծանօթ կը մնայ ի մէջ անուն մատենագրին եւ ճորին զիրքն: Վերագոյն՝ ուր կ'ըսէ. «Երրորդ Պատմութիւնս այս ի կարգէ նորին գրոց շարադրեալ տկարութեանս մերում», կ'ալինարկէ ի Պատմութիւնն Բիւզանդայ: Իսկ «սուրբ մարդն» թուի Մակար հայրապետ Երուսղէմի, կամ ըստ Ուկատանիսի (Ա. ՀՅ. 104—105)՝ «Երանելին Կիւրեղ»:

(28) Թերեւս կարծուի թէ որ աւելորդ է, եւ պէտք է կարդալ «առանց չըջագայութեան ցրոցն ելանէր»: Բայց գիտելի է անճա՛հ կրկնութիւն որ յարաբերականին նա եւ ի յաջորդ հատուածին. «Տայր հրաման հարթել զբլուրսն՝ որք ի կղզւոջն էին. եւ շինեալ քաղաք մեծապայծառ. զոր Կոստանդնուպոլիս անուանէր, որ թարգմանի Կոստանդիանոսի քաղաք. զոր ոմանք Պաղատն ասեն, որ թարգմանի Արքունի: Իսկ որ յառաջագոյն շինեալ Բիւզանդիոսն էր, թաղ մի յեղեր նորին քաղաքի, որ մինչև ցայսպէր կոչի Բիւզանդիոս»: Յանցաւորն թերեւս ոչ այնչափ Փարպեցի է որչափ իւր անհաւատարիմ ընդօրինակողներն:

(29) Ուղղելի թուի ի ներքս, ինչպէս կ'ըսէ միշտ այլուր. «Համարձակեալ մտանէին ի ներքս». 37.—«Եւ մտեալ ի ներքս Դենշապուհ՝ պատմէր թագաւորին Յազկերտի». 183.—«Նետաձիգ լինելով ի ներքս (ի ղակիշն)». 258.—«Եւ հրաման տուեալ Նիխորոյ զամենայն արս դաւրուն Վահանայ Մամիկոնեանի ի ներքս թողուլ. նոյնպէս եւ աւագ պարսիկ որերոյ [տալ. որեարոյ] ի ներքս կալ յատենին հրամայէր». 288.—«Հրաման տայր Նիխոր . . . զՄամիկոնեանն Վահան տանել ի ներքս ի սենեակ». 295.—«Ասէր ցնուիրական՝ թէ Յապտամբացն գնդէն եմ. եւ վաղվաղակի թողուին ի ներքս». 296:

(30) Արքունիք, ըստ կարծելոյ Հ. Արսենի Բագրատունւոյ: Բայց Պաղատն կամ Պալատն, լատիններէն Palatium, բուն իսկ Պալատինեան բլուրն է ի Հռոմ, յորում բլրի էին կայսերաց ապարանքն անդատին յաւուրց Աւստոստի: Պալատիոն բլրոյն անուամբ Պալատն կոչուեցան ամենայն արքունի եւ իշխանական ապարանք:

(31) Թերեւս վայրէ:

(32) Թերեւս «ի քաղաքէն, եւ յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց քաջ ուսեալքն՝ անդր»:

(33) Փարպեցւոյ կրկին եւ կրկին ըսելն՝ թէ Փաւստոս ի Բիւզանդիոն ուսած եւ կրթուած էր, առեալ է անշուշտ ի նորին Յիշատակարանէ՝ որոյ վերնագիրն միայն հասած է առ մեզ. «Ստորոտ ամենայն Պատմութեանց յաղագս իմ տեղեկութեան, որք միանգամ զմտեանս րնթեռնոյր, տունք տասն՝ համարական թուովք»: Յայս Յիշատակարանէ թուի եւ Փաւստոսի գրոցն Հայոց Պատմութիւն մակագիրն՝ զոր Փարպեցի կը յիշէ ի սկիզբն Յառաջարանիս: Հ. Յովսէփ Դաթըրճեան (Հանդէս Ամսօրեայ, 1889, երես 42 ա) չկարծեր որ Փարպեցի կարդացած ըլլայ գրիւզանդայն «Ստորոտ ամենայն Պատմութեանց». բայց ինձ թուի թէ Փարպեցի գրիւզանդ առնուն միայն կարդալով չկարէր կոչել զմատենագիրն Բիւզանդացի ուսեալ, եւ ըսել թէ «այրն Փաւստոս յայնպիսումն (ի Բիւզանդիոն) քաղաքի, եւ ի մէջ այնչափ քաղմութեանն ուսելոյ՝ վարժեալ էր: Այնպիսի որոշ տեղեկութիւն մի կուտայ մեզ Փարպեցին՝ որ պէտք է ընդունել թէ առած է զայն ի Բիւզանդայ «Ստորոտ»էն:

(34) Այսպէս Բ տպ. իսկ Ա տպ.՝ յիւրնն:

(35) Անկարիմ է Անկարանամ, ինչպէս եւ Անմըտիմ=Անմտանամ: Թերեւս ընդ մէջ անկարեալ եւ ռիպողս բառից կը պակասէ մի, զրեւ կամ կարգեւ:

(36) Այսպէս Բ տպ. իսկ Ա տպ.՝ հայցողաց, զոր Հ. Արսէն Բագրատունի ուղղելի համարած է *այցողաց*։

(37) Դրած եմ ի *Քննասիրի*, Պրակ Բ. 19, թէ Փարպեցի յօրինած է զիւր Պատմութիւնն յամս 485—486։ Բայց սորա ըսելն թէ Վահան Մամիկոնեան «*բազում եւ անհամար ուղղութեանց աշխարհիս Հայոց եղեւ արարող անձամբ*», յայտնի նշան է թէ Փարպեցի գրած է զգիրսն Պատմութեան գոնէ 5—6 ամօք յետոյ մարգարանութեանն Վահանայ. եւ զի Վահան կարգեցաւ մարգարան յամին 485, ուրեմն ժամանակ գրութեան Պատմութեանն Փարպեցւոյ է յամսն 490—491, անաղանագոյն, այլ ոչ կանխագոյն։ Հ. Յովսէփ Դաթրըճեան (*Հանդէս Ամսօրեայ*, 1887, երես 12 ա) կը համարի յամի 488—490. Տ. Գրիգոր Խալաթեան (*Ղազար Փարպեցի եւ գործք նորին*, երեսք 112—113)՝ ի միջի ամաց 490—509»։ Իսկ ժամանակ յօրինման Խորենացւոյ Պատմութեանն Հայոց կ'իյնայ ի վերջին ամս Հինգերորդ դարուն, 495—500, կամ լաւ եւս՝ յառաջին ամս Վեցերորդին։

(38) Գոտորգ, կամ թերեւս Գոտարգ, է պարսկերէն *Կիռտերգ*, անուն այլ եւ այլ անձանց. (տես ի Գէորգ Տէր Յովհաննէսեան, Բառարան պարսկերէն։) Թովմա Արծրունի (տպ. Պատկ. 82, երկիցս) զեղբարս Վասակայ Արծրունւոյ կ'անուանէ Տաճատ եւ Գոտեր. յետինս նման է պարսիկ անուանն *Կեվտէր*. տես եւ զայս ի Գէորգ։

(39) Փարպեցի ընթերցած է անտարակոյս զՓիլոնի Եբրայեցւոյ ճառն *Յաղագս տեսականի*, ուր գրեալ է յերես 20 (տպ. Ս. Ղազարու, 1892). «Անցեալ կան առ նոսին այլք պարմանիք առաջին տէգ մուրուացն. այն ինչ դեռաղեւ ծաղկեալք»։ Նա եւ զգիրս պիտոյից Խորենացւոյն ընթերցած թուի Փարպեցի։

(40) Ա եւ Բ տպ.՝ *զճանապարհէն*, զոր ուղղեցի *զճանապարհն*՝ համեմատ Թղթոյն Փարպեցւոյ, երես 583. «Որք զնոյն շաւիղ առողջմտութեանն հետեւեալ վարդապետեցին»։ Տես եւ Հայկական Բառաքննութիւն, երես 81։

(41) Այսպէս Բ. տպ. իսկ Ա տպ.՝ «ընտիրոս, եւ ճգնութիւնս»:

(42) Ա եւ Բ տպ.՝ զառն»:

(43) Լաւագոյն թուի զխարտեաշն»:

(44) Բ տպ.՝ «ի յԱղաժականրտի»։ Յաղաժակերտ (Թովմա Արծրունի, 83, 116, 256, 260. Անանուն Արծրունի, անդ, 274, 281), կամ Հաղաժակերտ (Մ. Խոր. Բ. է. Թովմա Արծրունի, 205. Անանուն Արծրունի, 302), էր ի մեծն Աղբակ դաւառի Վասպուրականի։

(45) Թերեւս՝ «որոյ յիշատակարանն ընդ չանուանս վկայիցն սրբոցն պատուեալ՝ քարոզի» եւ այլն»:

(46) Ա տպ.՝ «սպարապետն Հայոց մարզպան, զձեռն արկել»։ իսկ Բ տպ.՝ սպարապետն Հայոց եւ մարզպան, ձեռնարկել»:

(47) Խանգարեալ թուի այս հատուած, եւ դժուար ի յարդարել՝ առ պակասութեան նախորդ բանիցն։ Վերջին մասնն ուղղելի է թերեւս՝ «խրատէ. զբարի դարձեալ տեսանելով՝ ողորեալ ողորմի փութով»:

(48) «Անդ երկիցն երկիւղ ուր ոչ իցէ երկիւղ. զի Աստուած ցրուեսցէ զոսկերս մարդահաճոյից»։ Սղ. ԾԲ. 6:

(49) Աստ եւս խանգարեալ թուի բնագիրն»:

(50) Ա եւ Բ. տպ.՝ «կարեւոր պէտք էին», ուղղեցի ըստ այնմ զոր կ'ըսէ ապա. «ուր պիտոյ են յարմարութիւնք բանից»։ «են աստ պէտք բազում երկիւղագին պատրաստութեան»:

Նորայր Ն. Բիւզանդացի